

Studier Kritiker och Notiser.

Litterär Tidning.

N° 18.

Lördagen den 24 April

1841.

Nyare undersökningar om swenska språket.

Andra artikeln.

Om swenska språkets lexicaliska bearbetning.

(S anledning af: *Gunnar O. H. Cavalli* Vocabularium Verendicum, P. I. II. Dissert. acad. sub præsidio Joh. H. Schröder, Ups. 1837—9; *C. J. L. Almqvists* samlingar öfver de svenska landskapsdialecterna, samt *K. E. Kindblad*, Ordbok öfver svenska språket, 1:sta och 2:dra häftet, Stockholm 1840).

Swenska språket har under de sista 20 till 30 åren haft wida flera grammatiska än lexicaliska bearbetare. Skälet dertill faller lätt i ögonen. För ungdomen hafwa swenska språkläror behöfts. Sålunda kunde de som utarbetade sådana påräkna deltagande för sina bemödanden. Desutom fordrade ett grammatiskt arbete, i synnerhet när det icke åsyftade annat än att blifwa en lärobok, wida mindre både insigter, skarpsinnighet och arbete än en ordbok, som måste, om den wille äga det ringaste wärde, vara beräknad för wida högre behof än ungdomens. Sålledes fick ordboksarbetet ligga oförföft, medan det grammatikaliska hade en stor mängd förföftare. Af dessa hafwa flera icke ringa wärde. *Boivies*, *Fryrells*, *Almqvists*, *Tullbergs*, *Swenska academiens* arbeten äga hwardera sina förtjenster. Det sista är det utförligaste, innehåller wisserligen åtskilligt, som icke tillhör en swensk språklära, såsom allmän grammatik, retorik o. d., och allt detta desutom blott i sina första och allmänaste begrepp; men det innehåller tillika en stor mängd goda och fina iakttagelser angående det närwarande språkbruket, för hwilkas samlande och meddelande academien förtjenar tack. Det hufwudsakligaste som kan förebrås af handlingen, är kanske att den håller sig nog mycket wid språkets yta och mindre än hwad tillbörligt wore intränger i dess inre wäsen. *Fryrells* swenska språklära

är en liten wäl skrifwen lärobok för ungdom, nästan för barn, och har icke stora anspråk. Med stor nytta har den redan i 17 år blifwit begagnad — första upplagan utkom 1824 — och den åtnjuter ännu bifall. (7:de upplagan är af år 1839). Dess wärde ökas af en lingvistiskt-historiskt öfversigt. *Boivies* och *Almqvists* arbeten äro utförligare, det förra kanske skarpsinnigare, det senare lättare, mera flytande, men också något mera flygtigt. *Tullbergs* förräder kanske den största insigten i språkets wäsen, och är utan twiswel det djupaste, hwaremot det icke saknar betänkliga egenheter. Bredwid alla dessa och ännu flera grammatiska arbeten hafwa wi intet enda lexicographiskt att nämna. Förberedelser, några af den aldri yppersta beskaffenhet, saknades dock icke. Det swenska språkets ordförråd observerades och samlades tidigare än de swenska språklagarne. Redan 1643 utkom *G. Stjernhjelms Swenska språkets fatabur*, ett arbete som wisserligen icke blef mer än en begynnelse, men som dock öppnade wägen för dem, som wille arbeta på samma fält. En sådan war *Olaus Verelius*. Hans *Index linguæ veteris Scytho-Scandicæ s. Gothicæ* war redan färdig 1681, men utgafs först efter författarens död af *Olof Rudbeck*, Ups. 1691. Den sysselsätter sig mindre med språket i det skick, som på författarens tid war det gällande, än med det äldre språket. Författaren nyttjar således som källor icke blott gamla swenska språkturfunder, utan också isländska skrifter, och hans ordbok upptager nästan mera isländskt än swenskt språk. Med stor kritik är den wäl icke utarbetad, men deremot röjer den både slit och uppmärksamhet, och förtjenar utan all fråga stort beröm såsom det första arbetet af detta slag. Förut (1672) hade *Verelius* lemnat "en ordstafa-rad," eller alphabetiskt förteckning öfwer en del ord i den af honom utgifna *Herwarasagan*. En dylig "ord-lista" till *Westgötalagen* war redan år

1663 lemnad af **G. Stjernhjel**m. Dessa twenne exempel fölides af **Sadorph** och andra, wid utgifwandet af nordiska urkunder. Således fingo flere af de gamla lagarne sina "ordalistor," wisseligen icke mycket fullständiga, men dock wittnande om något sinne för språkets lexicografiska behandling. Icke så långt in i adertonde seklet utgaf Sveriges högt förtjente erkebiskop, **H. Spegel**, sitt *Glossarium Sveo-Gothicum* eller *Svensk Ordbok* (Lund 1712). Det gjorde hufwudsakligt afseende på det då warande språket, och nyttjade särskilt som källa de äldre och nyare biblarnes, men upptog äfwen fornmordiska ord ur de isländska sagorna och de gamla svenska lagarna, hwarwid *Berelii index hufwudsakligen* fölides; det jemförde hela denna ordapparatur med den motsvarande hos de beslägtade folken och gaf förklaringen på latin. Den förträfflige *Spegel* wille icke anse sitt arbete för annat än "en grundfärgad tafla, på hwilken en bättre mästare kunde sitt verk fullkomma och sin konst bewisa." En sådan mästare kom, den store **Johan Ihre**, hwilken af swenskt wetenskaplighet och i synnerhet af swenskt språkforskning har förtjenster, som aldrig för högt kunna uppskattas. Redan hans svenska dialectlexicon (Ups. 1766) är ett arbete af stort värde *). Hans hufwudwerk är, som hwar och en känner, *Glossarium Suio-gothicum*, Upsala 1769, 2 band i folio. Ju mer man nyttjar det, desto mer beundrar man författarens skarpsynthet, fyndighet, lärdom, slit. Det är ett arbete jemförligt med det bästa, som någon literatur kan förewisa. *Spegel* och *Ihre* fingo en icke öwärdig efterföljare i **Abraham Sahlstedt**, som dock inträdde på en något olita wäg. Då de förre wille gifwa hela det svenska ordförrådet från äldre intill närwarande tider, sysselsatte sig hans arbete (*Svensk Ordbok med Latinsk uttolkning*, på Kongl. Maj:ts nådiga befallning författad o. s. w. Stockh. 1773) blott med det närwarande språket. Det skulle wara ett inventarium öfwer den lefwande swenskan. Att ett sådant inventarium war i hög grad önskwärdt, insågs lätteligen, och då *Sahlstedts* war med mycken slit och omtanka utarbetadt, emottogs det rättwisligen med allmänt bifall. Dermed afstannade — alltså för nära 70 år tillbaka — Swenskarne's offentliga lexicographiska verksam-

*) Wid sidan af *Ihres* dialectlexicon må *S. Foss* *Dialectus Vestrogothica* (Stockh. 1772) nämnas. Det upptager wisseligen blott ett swenskt provinnsidiom, men detta, såsom oss synes, mycket sorgfälligt och fullständigt.

het. Hade stilleståndet kausse sin grund deri, att man wiste arbetet wara öfwerlemnadt åt Svenska academi- en, till hvars förbindelser det hörde att utarbete en swenskt ordbok? Att förbindelsen, som längre än ett halft sekel ålegat academi- en, ännu icke är uppfyllt, har ofta blifwit räknadt academi- en till förebräelse. Snapt rättwisligen. Arbetet är wäl ett halft sekels arbete, äfwen om det bedrifwes af en enda fullkomligen dertill utrustad personlighet. An mer tid skall det upptaga, när det måste skötas af många hwarandra ofta aflösande och för öfrigt med de mest olikartade angelägenheter sysselsatta personer. Redan *Sahlstedt* sade: "om ordboken öfwer ett språk, som ännu icke är stadgad, skulle författas af flera, så blefwe det ett plockwerk, öfwer allt sig olikt, och torde aldrig komma till slut." Svenska academi- en; behöfwer icke tweka att anföra dessa ord till ursäkt för sin underlåtenhet. För öfrigt lär denna icke wara alldeles så stor som den synes. Det är för författaren af denna uppsats bekant, dels att ledamöter af academi- en hafwa gjort mycket betydliga samlingar för det förestående arbetet, dels att en utförlig plan för detsamma är uppgjord, och dels äntligen, att en fördelning af arbetets särskilda momenter är verkställd. Möjligtwis skrider alltså äfwen denna förbindelse till sin fullbordan. I stridandet ligger ingenting orätt. Mycket orättare wore ett skyndande. Först i våra dagar hafwa några personer utom academi- en åter företagit sig lexicografiska arbeten. Wi skola nämna dem, sedan wi först erindrat om ett för flera år sedan börjadt, till svenska lexicographien hörande ypperligt arbete. Wi mena glossarierna till de först af **H. J. Schlyter** och **H. S. Collin** gemensamt, och sedan af den försmämde ensamt utgifna svenska lagarna. Under båda de anförda wetenskapsmännens namn utkommo, jemte sjelfwa lagarne, glossarier öfwer Westgöta- och Östgötagarne (1827 och 30). Under den förres namn glossarier öfwer Uplands- och Södermannalagarne (1834 och 8). Dessa arbeten upptaga således endast språket i några få fornsvenska urkunder; men detta minskar icke deras wigt. För det första äro nemligen urkunderna de äldsta ännu öfwerblifna utförligare monumenter af egentligt swenskt språk; och för det andra äro glossarierna utarbetade icke blott med stor utförlighet, så att de redogöra för allt det språk, som i urkunderna öfwerblifwit, utan ock med djup språkfänneedom och en aldrig bristande noggrannhet. Det är en glädje att weta, att detta glossariearbete fortsattes. Fullbordadt

och omfattande alla de gamla swenska lagarne skall det vara det yppersta förarbete till en allmän swenskt ord-bok. Man kan för kannedomen af det gamla swenska språket ingenting bättre önska, än att många gamla urkunder måtte lifa noggrant utgifwas, och förses med lifa förträffliga glossarier. Våra biblioteker äga skatter af gammal swenskt språkmalm, som mycket för länge legat begrafne.

Om mera af Hr Cavallii academiska afhandling än 2:ne häften utkommit, är för ref. obefant. Ref. har blott sett 2:ne. De äro förtjenstfulla både för sjelfwa företaget och för sättet att utföra detsamma. Samlingar af särskilda traktens ordförråd äro för den allmänna lerilogien (må detta ord tillåtas ref.) detsamma som specialfloror för den allmänna botaniken. De äro de små bäckarne, af hvilka den stora herrliga strömmen bildar sig. De kunna endast åstadkommas af den i orten infödde och den med ortens allmoges förtrogne. De blifwa så mycket wigtigare, ju egendomligare denna allmoges är, således i synnerhet wiktig, när en allmoges är genom berg, floder, hafwet eller andra förhållanden någorlunda förwarad i sin oförbländade ursprunglighet. I frågan om en sådan wigt är den fattiga Wärendesallmoges icke siff att nämna. Att Hr Cavallius framlagt, eller åtminstone börjat framlägga des tungomål (Hans 2:dra häfte går till och med lif), derföre förtjenar han mycket tackfägelse. Må han fortfara med sitt arbete, och må han på lifnande fält finna oförtrutna medarbetare. Hwad sättet för hans arbete widkommer, så må först märkas, att endast egendomliga ord äro walde, och således sådana förbigångne, som med någon liten afwikelse i uttalet äro gemensamma för hela swenska språket; och för det andra, att i inledningen en underrättelse är lemnad om Wärends-uttalet i allmänhet, och des skilfaktigheter från bostspråket. Den senare öfversigten kunde man önskat utförligare. Den berör frågor, som i framställningen af dialecter äro nog så wigtiga som de om det särskilda ordbruket.

Tredje upplagan af Hr C. J. L. Almquist's swenska språklära (Stoch. 1840) har fått ett wigtigt tillägg i ett capitel (det 13:de, sid. 237—472) "om de swenska landskapsmålen, eller Provinsdialekterna." Ehuru detta tillägg icke kan vara mycket rikt (på 230 octavsidor kan icke mycket af hela den swenska språk-olikheten framläggas), må dock swenska språkets wänner hålla författaren räknad för des meddelande: derigenom är åtminstone en god början gjord till en öf-

wersigt af de särskilda swenska landskapsmålen. I en inledning förswarar Förf. desas wigt. Gerna gifwa wi honom rätt häri. Deremot synes han lägga nog liten wigt på det swenska bok- och skriftspråkets renhet. Han will hafwa ännu mera utnött af dettas former än hwad som redan förswunnit. Han hoppas således, att förr eller senare, "kanske inom blott femtio år, verbernas pluralflexioner skola afgå och man lifa riktigt skall kunna skrifa: *wi will*, som nu: *wi wilja*." Ref. twiflar, för det första, att denna förmodan skall uppfyllas — uppfyllandet motwerkas dels af skriftspråkets mycket stora, reglerande makt, och dels och ännu mera deraf, att *wi will*, *wi skall* ingenstädes är provinspråk *), utan blott örent talspråk, mellan hwilka begge begrepp skilnaden är mycket betydlig — och för det andra, att Förf:s förhoppning är en förhoppning om något godt. Formförstöring, prägelutnötning är i språket som i allt annat för ref. en widrighet. Han wet desutom, att den är en omöjlighet. Form gör sig alltid gällande i lifwet. Absolut glattighet finnes blott i det anorganiska, och knapt der. Men när form icke kan umbäras, hwarföre icke då ofta den tillwarande, i hwilken lif finnes, utan af grundfats öfwerlemla den åt utjemningen — åt döden? Ref. tror, att denna aktning för bestående form bättre än den i Hr Almquist's inledning framfymtande utjemningslusten (nära beslägtad med Förf:s förswar för människans så kallade individuella rättigheter i motsats till de sociala) öfwerensstämmar med den hos Förf. och hos ref. lifa stora aktningen för landskapsmålen. — De landskapsmål, om hwilka Hr Almquist meddelar upplysningar, och för hwilka äfwen mer eller mindre utförliga ordlistor bifogas, äro följande.

1. **Dalspråket.** Hufwudsakligen efter *Näsman* (*Historia linguæ Dalecarlicæ*, Ups. 1733) och *Arborelius* (*Conspectus linguæ Dalecarlicæ*, Ups. 1813). Mycket upplysande och intressant. För meddelandet af *Arborelius* Dallericon, som icke utan swärighet är tillgängligt för språkforskaren, förtjenar Hr Almquist stor tacksamhet.

2. **Skånespråket.** En ordlista meddelas, som Hr Almquist erhållit af en språkforskare i orten. Den

*) *wi wola*, *wi stola*, säger allmoges i de flesta provinser i Sverige. *wi forlane*, heter det i Jaderwår efter Wärends dialecten; enligt Cavallius. *wir arilarum*, både i Elfdalen och Mora, enligt Hr Almquist's egna anteckningar.

är temligen rikhaltig. Må den som utarbetat den gifwa mera af samma slag! Efter ordlistan en parallel med Bornholmspråket, efter Skougaard.

3. Jemtlandspråket. Utdrag af Ihre och Hülphers.

4. Ångermanlandspråket. Vikalebes.

5. Westgötaspråket. Efter Hof.

6. Smålands (Värend's) språket. Efter Cavallius och Ihre.

7. Östgöta,

8. Wermlands och

9. Helsingespråket. Alla efter Ihre.

10. Gottlandspråket. Efter förträffliga meddelanden af H:r Sæve och Gustafson. Denna del af H:r Almquists samlingar har för ref. varit den kärnaste, liksom den deri framställda dialecten kanske är den intressantaste. Endast för detta stycke förtjenar H:r Almquists bok att ägas. Vi tacka honom dock uppriktigt för hela det 13:de capitlet. Må det föranleda större, viktigare företag i samma riktning. H:r Almquists förslag om studentföreningar för utförandet af dylika, förtjenar att behjertas.

Om H:r K. G. Kindblads ordbok öfver swenska språket hafwa wi knapt rätt att dömma. Dastadt twenne häften deraf ligga för öf, kan man nästan säga att intet deraf utkommit. I de twenne häftena finnes wisserligen twezgehandta, nemligen begynnelsen till en inledning och begynnelsen till den egentliga ordboken; men wid ett närmare påseende wisar det sig, att detta näppeligen kan kallas något. Inledningen synes under åtfylliga numror wisla afhandla åtfylliga till swenska språkforskningen hörande ämnen. Första numret har till rubrik: De äldsta källorna för swenska språket och dettas förhållande till andra språk; samt såsom underordnad rubrik: Allmän språkindelning. De såkallade äldsta källorna ligga för författaren mycket långt borta. För att finna dem wandrar han omkring allestädes — utom i Sverige. Således besöker han det östra och södra Europa; han håller sig förnämligast till det medlersta och sydliga Asien; han ordar fram och åter om Sanskrit och Prakrit, om Zend och Pehlvi, om phrygiska och semitiska språk, och synes tro, att ett dylikt allmänt ordande om all werldens tungomål, byggdt mera på fremmande hypoteser än på fremmande undersökning — en egen undersökning, en specialkänedom af något eller af flera bland dessa gamla erotiska språk är icke i fråga — kan hafwa någon betydelse för en swensk ordbok. — Det

andra numret lofwar att utwisa grunderna för ljudbyggnaden i allmänhet, des uttryckande medelst skriftecken i olika språk och särdeles i swenskan, samt i sammanhang dermed, stafningsgrunderna för sistnämnda språk; således dels en allmän, dels en swensk orthographi. Förf. har ännu icke deri hunnit rätt långt. Något egentligt yttrande bör icke komma i fråga, förr än afhandlingen blifwer fullbordad. Hwad som dock lätt faller i ögonen är att Förf. mera håller sig till abstractioner och allmänningar än till det werkliga språket. Med dessa ämnen upptagas LXIV stora, tätt tryckta octavsidor. Af den egentliga ordboken äro 64 ännu tätare tryckta spalter meddelade, och dessa 64 spalter innehålla — twenne swenska ord (aborre och ack), eller, om man will inräkna sjelfwa bokstafwen A, trenne sådana, och dessa upptaga omkring 7½ spalter. Allt det andra rummet begagnas till utländska ord, och detta i den nästan wanwettiga öfwerdrift, att särskilda artiklar lemnas icke blott åt orden abdominal, accis o. a. utan ock åt abdominalaorta, abdominalbetäckning, abdominalfunktion, abdominalkärl, abdominalmuskel, abdominalorgan, abdominalrespiration, abdominalrörelse, abdominaltyfus (således 10 artiklar, alla med wederbörlig pompös, men föga behöflig utstyrfel), accisa, accisab, accisadministration, accisafgift, accisbar, accisbetjent, accisfri, accisfrihet, accis-kammare, accislag, accisordning, accisrätt, accisfrisware, accisjedel, accisstadga (15 artiklar af enahanda slag). Will Förf. på detta sätt alltjemt gå till wäga, så kan han aldrig komma till något slut. Han kunde lika så wäl haft 100 eller 150, som 10 eller 15 artiklar, i hwilka orden abdominal eller accis ingingo; han kunde lika så wäl låtit hwaradera raden af dessa ord upptaga 2 till 3 häften som 2 till 3 spalter. Hwad plan Förf. will följa för utvecklandet af den egentliga swenskan i sin ordbok kan ännu icke sägas. Det förekommer öf, som hade han ännu icke uppgjort någon plan, som skilde han icke strängt mellan en real- och en egentligt lingvistisk ordbok, som gjorde han det icke riktigt klart för sig, hwad moment af swenskt språk han wille meddela, om blott ett eller alla, och i det förre fallet, om det närwarande momentet (wårt skriftspråk) eller ett äldre, i det senare fallet, om alla efter alla des källor (skrifter, monumenter, landskapsdialecter o. s. w.) eller efter några wisfa. Ur förhållandet sådant, har Förf. icke noga betänkt hwad han will gifwa, gifwer han således hwad för

ögonblicket kan falla honom i sinnet, och har han lika så litet med sig sjelf afgjort hwad han will utesluta som hwad han will meddela, så kommer allt meddelande för tidigt, och wi tillråda honom, utan all owänlighet, men också utan alla smekningar, att något besinna sig, innan han fortsätter, att besinna sig i afseende på den oändliga massa af materialier, som till bearbetning kan komma i fråga, att besinna sig i afseende på den ordning i bearbetandet, som han kan wilja följa, och äntligen att besinna sig i afseende på den förmåga han för bearbetandet kan äga. In magnis voluisse — non satis est.

H. R.

Carl XII:s Historia, utgifven af *Knut Lundblad*. Första delen med porträtt. Christianstad 1835. 469 sid. 8:o. Andra delen med 3 plancher ibm 1839. 552 sid. 8:o.

Andra Artiklen.

(Forts. fr. föreg. R:r).

Både Swenskarne, Mazeypa och Soporoger-Ross-aferna woro intresserade af Pultavas besittning. De förra hade behof af en fast ort, och blidade begärligt efter de krigsförräder, som i Pultava blifwit samlade. Mazeypa hoppades att i en framtid inträda i Swenskarne rättigheter, och lägga Pultava till sina öfriga besittningar. I Soporoger-Ross-afernas beräkning ingick så wäl det byte de kunde göra, som hoppet att med den skara af menniskor, som strömmat till Pultava, rekrutera sitt samhälle. Belägringen fortskred likwäl långsamt, och ett tappert motstånd gjordes af commendanten. Efter Lundblads uppgift war General Allart commendant, en Skotte, utmärkt såsom Ingeniör, och som wid Narwa blifwit Swenskarne fänge. Förbittring öfwer den behandling som han i fångenskapen rönt, skulle hafwa gjort honom till en oförsonlig fiende af Swenskarne, och fördubblat den kraft och iver, hwarmed han försvarade den belärade staden. Efter hwad Hr Jenssen wisat, war Öfwerste Kelin commendant i Pultava under belägringen. För sitt tappra försvar upphöjdes han af Czaren till General-Major, fick en gyllene kedja och 10,000 rubler. Redan beredde sig Czaren att gå öfwer Worosla floden. Den underrättelse han fått, att R. Carl blifwit sårad wid en recognoscering, bestämde honom att ej dröja med beslutets utförande. Rehnköld som bordt hindra

Ryssarnes öfvergång af floden, urakflät detta, förberande att han inga ordres fått. Ett slag måste wägas. Det önskades i båda lägren. Slaget wid Pultava är med ordning, klarhet och åfsädlighet teknadt. Läsaren får en fullständig öfversigt af de wigtigare krigsföretagen. Både Nordberg och den Förf. som fortsatt Nderfelds hist. milit. förefalla rec. ofullständigare i sin berättelse om förloppet. De inskränka sig till en redogörelse för General-Major Roos' mislyckade försök att taga fyra af fiendens skansar; hwarjemte några enskilda strider omsformälas, som wisade prof på en tapperhet, hwilken hedrade swenska namnet. Lundblad deremot, med ledning af Lewenhaupt's och Gyllenkrooks berättelser, förlorar ej det stora hela ur sigte; han öfwerblickar slagets gång i dess hela utsträckning, och uppehåller sig äfwen wid enskildheter, som ega anspråk på att bemärfas. Berättelsen utfaller högst ofördelaktigt för Rehnköld, och med rätta, så framt ref. med ledning af det yttre sammanhanget wägar uttala ett omdöme i en så wiktig fråga, som egentligen borde hänskjutas till män af facket. Fältmarskalken som förde öfwerbefälet på batalldagen, hade ingen plan uppgjort; wisade en fullkomlig rådlöshet. Mot öfriga befälhafware, särdeles mot Lewenhaupt, betedde sig R. högst öfvermodigt. Tillrättawisningar i den oförflämaste ton, när han befarade ett nederlag, skulle ersätta bristande ordres. Efter hwad de fångne Generalerna, då bataljen war förlorad, för Czaren erkände, hade de ej erhållit annan befalning, än att fotfolket skulle rycka fram i fyra, och rytteriet i fem colonner. Att inga bestämda föreskrifter gifwits, ingen plan varit utkastad, påstod äfwen Gyllenkrook inför sjelfwa R. Carl. Den som tager Rehnköld i försvar för anklagelsen, att han wisat sig oduglig såsom öfwerbefälhafware, mislyckas i sitt försök att öfvertyga. Han wedelägges af redan återopade, opartiska yttranden, och af sjelfwa det faktiska sammanhanget. Obegripligt förefaller det emedlertid, att en så total planlöshet och förwirring i anordning af slagets ringaste detaljer kunnat falla till last en frigare, hwilken blifwit ryktbar såsom Schulenburgs besegrare. Man kan endast reda det oförklarliga af Rehnkölds seger wid Frauenstadt öfwer en af samtidens största fältherrar, och oförmågan att leda slagets gång wid Pultava, så framt man antager, att sachsiska tropparnes feghet wid Frauenstadt tillintetgjorde all werkan af den store Schulenburgs strategiskt beräknade planer, och att swenska soldaterna förlorat egenskapen att wara oemotstånd-

liga. Den trollmakt som ligger i en folkopinion, och som gjorde swenska namnet fruktansvärdt för fienderna på en bataljdag, var försvunnen med den hjelteanda, som under wapenflangen inproviserade epopeer. Fruktan för Swenskarne hade wikit, samma gång deras förtrostan till sig sjelfwa ej mera war den samma som förr. Likwäl bör man snarare hos befälet, än hos tropparna söka orsaken till nederlaget wid Jultawa. Första felet begicks, när det beslöts att belägringen skulle fortsättas, oaktadt man tänkte att lefwera batalj. Detta gjorde, att endast en del af tropparna, (12000 man), kunde rycka ut mot Ryssarne i slagordning. Colonnerna ordnades i mörkret, hwaraf den oundwiltiga följden blef oordning. Slagsältet war otjenligt, och för inkränkt för rytteriets rörelser. Ammunitionen war otillräcklig, och artilleriet hade därför blifwit efter wid trossen. Likwäl gjorde swenska hären under af tapperhet. En del af infanteriet bemäktigade sig två ryska redouter. Fiendtliga rytteriet war redan i begrepp att fly, då ordres å swenska sidan gafs wos att inställa förföljandet af fienden. Swenska fotfolket ryckte emedlertid fram; men wensfra flygeln blef efter. Detta anmärktes af Lewenhaupt och han anfåg nödigt, att den högra flygeln gjorde halt, i affigt att inwänta wensfra flygeln. Men detta tilläts ej af Rehnköld, förrän högra flygeln redan hunnit fram till ett fiendtligt retranchement, som Lewenhaupt med hopp om framgång trodde sig kunna angripa. Då blef ett olägligt uppehåll, hwarunder de redan wikande Ryssarne repade mod och beredde sig till att göra motstånd. Ett sedan anbefallt frontanfall, som båda swenska härens flyglar skulle verkställa, ansågs för ett stort felslag. Rehnköld förklarade, att den som gifwit denna befallning, ej handlat såsom en ärlig man mot fäderneslandet. Då Lewenhaupt sedan på Rehnkölds befallning anföll den till antalet wida öfwerlägsna ryska hären, ställes swenska rytteriet bakom fotfolket, och blef derigenom obrukbart. Swenskarne högra flygel wann fördelar; men den wensfra wettillbaka. Lewenhaupt kunde ej förmå dessa troppar att wända om och angripa fienden. Slaget war förloradt, och all enskild tapperhet, hwaraf denna bataljdag lemnade lysande minnen, förlösades fruktlöst. Ett mannamod utan life hade den tjugoårige prinsen af Würtemberg utwecklat i spetsen för sitt skänsta regemente. Prinsen war R. Carls älsfling, och hade ej wikit från konungens sida i alla favor och strider under de sista årens fälttåg. Då han fången fördes till Czaren,

trodde den sednare att han hade i sina händer swenska konungen; men upplystes snart om mistaget. Lundblad upptager flera minnesvärda namn på tapperare Caroliner, som den dagen upprätthöllo de swenska wapnens glans under nederlaget. Då ingen plan blifwit utkastad, för att bringa enhet och ordning i de sårskilda corpsernas rörelser och frigsföretag, och då äfwen de fördelar som det personliga hjeltemodet tillkämpade sig, ej fullföljdes, måste utgången blifwa hwad den blef. Följden af slaget war arméens capitulation, med undantag af några tusen man, som följde konungen öfwer Dniepern. Anmärkas bör här den skenbara motsägelsen emellan en öfwan intagen bekrifning på sinnesstämningen och tillståndet uti swenska hären, och det stridsbegär som straxt derefter säges hafwa lifwat enskilda corpsen, i förening med en djup harm, när de sägo sig wara fångar hos en fiende, hwilken war till den grad swagare än de, att de blygdes öfwer att hafwa lemnat sig i hans händer. Jfr sid. 155. Den mistrostan som gripit befälet, och som äfwen troddes hafwa menligt inwerkat på swenska härens mod och krigiska kraft, tyckes finna en wederslägning i följande swar, som Albedyhl's gränade dragoner gafs wos på en tillfrågan, om de tilltrorde sig att slå fienden tillbaka. "Hwi frågar man oss nu. Tillföre har man aldrig oss frågat, utan det har hetat gå på. Wi kunna ej säga, om wi skola slå dem, men wi wilja göra allt hwad i menflig kraft står." Detta hjeltemodiga swar bestrider berättelsen om modstulenhets och en mistrostan, som stod förtwislan nära. Möjligen delades ej de här yttrade tänkesätt af det större antalet; och på detta beror alltid utgången af en batalj och ett fälttåg. Beröringen med en hatad fiende på en walplats kunde möjligen hafwa wäckt den krigiska kraft, som inslumrat under ett hopplost fälttågs wedersvärdigheter. Wi anmärka motsägelsen, utan att lösa den. — Det slutade fälttåget erbjuder en hwilopunkt, och wi öfwerblicka några af de förra årens tilldragelser, hwilka gifwa anledning till en och annan specialanmärkning. Bataljstycken tecknar författaren äskädligt, redigt och träffande, om det tillåtes rec. att dömma, ehuru han ej är en man af facket. Öfwanämnda förtjenster igenfinnas i skildringen af slaget wid Holofzin. (II. sid. 5—14). En obetydlig oriktighet må likwäl här anmärkas. Sid. 8 berättas, att flyttningen af swenska artilleriet företogs så tyst och obemärkt, att "ingen ting af fienden anades." Detta står i uppenbar strid med uppgiften hos Adlersfeld, 3. sid. 289.

Sid. 28 synes Förf. godkänna ett förslag som man welat tillägga Lewenhaupt, att han haft för afsigt att med sin armée förkansa sig på wenstra stranden af Dniepern. Detta stod likwäl i strid med Lewenhaupts ordres, och derigenom hade han beröfwat konungens armée de förräder, som denna så wäl behöfde. Lewenhaupt twangs att rycka fram. Wisserligen måste han förstöra sina förräder; men han förde emedertid förstärkning i manskap till konungens frigshär. Det hade otwifwelaktigt varit förenadt med stor wåda för Lewenhaupt att stanna wid Dniepern, der han ej funnat undgå samma öde, som skulle hafwa wäntat honom wid Sosha, efter Förf:s eget medgifwande. Jfr s. 38.

Sid. 49 nämnes ingenting om den fiendtliga tropp, som angreps af K. Carl. Förhållandet war detta, att konungen af misstag i början tog fienden för en kal-muckswärm; men sedan upptäcktes, att man hade att göra med öfwade troppar, som stodo under en tyff Generals befäl.

Obetydligheten af dessa anmärkningar vittnar fördelaktigt till förmån för den noggrannhet, som utmärker Förf:s detaljundersökningar, särdeles i sednare delen. Nu kasta wi några flyktiga blickar på den del af Carl XII:s historia, som tecknar konungens wistande i Turkiet. Färden till detta rike från Dniepern erbjuder allt det intressanta som beledsagar en resa i ofända länder; och härtill slutar sig äfwen det djupt skakande inträff, som katastrophen i en historisk tragoedie ej förefelar att wäcka. Swenska härens öde afjordes genom en dagtingan, som lemnade i Ryssarnes händer hela swenska armén, med undantag af några tusen man, hwilka slutit sig kring konungens person, och med honom delade alla beswärligheter af en resa genom öknen. Saltet som en bonde bragte till swenska lägret, war en nödwändighetswara, som ej nog dyrt kunde betalas; enär man i saknad deraf ej hade någon fördel af jagtens läckra willebråd. Man står inom öknens område. Resan sker nattetid, för den tryckande sommarwarmen, och med nödig warsamhet, för att ej ett oförsigtigt ljud må för en fiende röja den wäg som de resande tagit. Orientens caravaner framtråda owilforligt i erinringen. Förf. berättar wäl, och läsaren kan ej undgå att taga listig del i K. Carls resa och öden, äfwen i Orienten. Med rätta anmärker Förf. att i fall K. Carls och Poniatowskis bemödanden att upptända krig mellan Ryssland och Porten utfallit lyckligare, hade man äfwen fördelaktigare bedömt konungens beslut att ej öfwergefwä Turkiet, innan han

genomdrifwit denna sin plan. Likwäl medgifwer han, att de två sista åren spildes på fruktlösa försök; och dessas utgång hade man, med någon kännedom om sinnerstämningen hos Portens högre embetsmän, bordt kunna förutse. (sid. 387). En omständighet at hwilken Förf. ej lemnar någon uppmärksamhet, men som otwifwelaktigt ej hade bordt förbigås i berättelsen om de tidskonjunkturer som korsade Carl XII:s planer, war Englands och Hollands intresse att bibehålla freden mellan Czar Peter och Ottomanniska Porten, och de i följd häraf öppnade underhandlingar. Denna diplomati war säkert lika werksam, som Rysslands guld. Man wet, att den ene Storvisiren störades efter den andre. Man har tillskrifwit de swenska underhandlarnes inslytande dessa täta ombyten af Visirer. Likwäl bör man ej för högt uppskatta detta inslytande, då man erinrar sig swärigheterna att winna insteg hos en regering, hwars beslut till större delen bestämmas af ränkerna i serasken. Lundblad har äfwen tagit i betraktande dessa dolda driffedrar, och förtiger ej den wigtiga del, i Visirernas störtande, som bör tillskrifwas en gunstlings hat, eller ränkerna hos Portens högre embetsmän. Tschorkili Ali affattes, derföre att han hade till fiender Sihilidar och KislarAlga. Och den förwändning man äberopade, war att han tagit penningar af Ryssland. Nuuman Köprili, den femte Storvisiren af en slägt, som i flera mansådrar skänkt Ottomanniska riket stora härförare och statsmän, saknade wisserligen sin faders och sina förfäders lysande egen-skaper. Men om hans förmåga såsom statsman ej satte honom i stånd att motswara det höga förtroendet, att öfwertaga ledningen af ett sjunkande rike, så hedrade han sin plats genom en obefläkad redlighet, och hans karakter skuggades ej af den ringaste misstänke om corruption. Han war ingen wän af kriget; och seende sig ej kunna bjuda allmänna tänkesättet spetsen, drog han sig friwilligt från statsrodret och återtog sitt ståtållaredöme på Negropont. Baltadschi Mohammed Pascha, den tredje Visiren som blifwit utnämnd efter K. Carls ankomst till Turkiet, förklarade krig mot Czaren, inneskängde honom wid Pruth, och skänkte honom sedan en fred, som wäckte ett allmänt misnöje bland Muselmännen. Det war detta misnöje som beredde Storvisirens fall. Han föll likwäl för fiender som hos Porten betydde mera än swenska konungens gesandter. Dessa fiender war Musti, KislarAlga och Sultanens mäg Ali, en gunstling som störtade alla Visirer, när de ej lånade sig till blinda werk-

tyg i favoritens hand. Baltadschi fruktades af Sultanen; och denne mistänkte Bisiren för en tillämnad plan, att anstifta uppror bland tropparna, och åstadkomma en statschwälsning. Jörf. nämner ingenting här om, utan såwida han i allmänhet yttrar, att Storvisiren war ett föremål för Sultanens mistankar; hwarjemte han anklagades af folket för att wara besuckten. Men hwad som war föremål för Sultanens mistankar, nämnes ej. Äfwen förbigås med tyfnad den upprättelse som samme Baltadschi sökte gifwa K. Carl för de prof på hätskhet och en sientlig sinnesstämning som han förut låtit konungen erfara, då han indrog konungens Thaim, skilde från hans person hederswaxten af Janitscharer, och lade hinder i wägen för konungens brefwerling. Det war under resan till Adriano-pel, som Storvisiren öfvertänkte de wädliga följderna af, att han skaffat sig en fiende i swenska konungen. Pascharnes obegränsade wördnad för denne sednare kände han, äfvensom folkets sinnesstämning. Bisiren wille godtgöra sitt förhastande, och skref till swenska konungen ett artigt bref, erbjöd honom ånyo Thaim, och lofwade att i allt som på honom berodde, gå konungens önskingar till mötes. Konungens enda svar bestod i hans wägran att återtaga Thaim. Med Bi-

sirförändringarna uträttades sedan ingenting till Carl XII:s bästa. De styrande i Turkiet sågo alltför litet samband mellan sina egna och swenska konungens fördelar; och de medlande makternas sändebud motarbetade med framgång swenska diplomatiens försök att uppväcka ett krig. Äfwen i Ottomanniska Portens ställning låg ett behof af och en garanti för freden. Sedan Jusuf Bisir efterträdte Baltadschi, hölls ännu allwarfamma öfwerläggningar om krig. Wisserligen bedrefwos rustningarna med lamhet; men Storherren sjelf önskade isfritt fredsbrott. De rådsläpningar som han öfwer detta ämne höll i Divan, förbigås af Lundblad. Achmed III, en oinfränkt herrskare i ett orientaliskt rike, fann sin wilja wara bunden af de högre embetsmännens tänkesätt. Öppet hade Storherren gifwit sin wilja tillkänna, att krig skulle förklarar; i annan händelse war han sinnad att nedlägga regeringen. Sjömakternas ministrar arbetade emedlertid oförtrutet för freden. Musti, alla Effendis, Storvisiren, Janitscharernas Aga och öfriga betydande män i Ottomanniska riket röstade emot kriget. Sultanen fogade sig omsider efter den allmänna önskan. (Jfr Floderus, handlingar hörande till K. Carl XII:s historia, 2. delen sid. 357—59). (Fortf. följer).

Uppfinning för ett noggrannare efterbildande af byggnadskonstens alster.

För de bildande konsterna är det af wigt, att deras alster blifwa någorlunda allmänt kända. Beskrifningar äro här till ett ofullständigt medel. De må wara så äfärliga som helst, konstverket åskådas dock aldrig i dem fullkomligt. För en fullkomlig åskådning behöfwas ett slags reproduction. Genom teckning, kopparstik, stålstik, lithographi, ja genom de i senare tider i synnerhet i Frankrike och England till en nästan förundranswärd fulländning uppbragta träsnitten reproduceras målarekonstens alster. Det lär också hafwa sin rikthet med den af en Berlinerkonstnär gjorda uppfinningen, att utan egentlig målning efterbilda oljefärgstasor. Sculpturarbeten eftergifwas i gips. De utländska gipsbodarne hafwa, i olika scalar, rätt täcka afbildningar af konstens mästersycken. För byggnadskonsten är det swårare. Teckningar göra tillfyllest endast för den i konsten inwigde, och kanste icke en gång fullkomligt för denne; konseffecten i det hela kunna de swårigen frambringa. För omkring 60 år sedan försöktes ett annat sätt att återgifwa producterna af denna konst. En konstnär i Rom utfar i förträd de märkwärdigaste byggnadsmonumenterna och lyckades att för dessa arbeten winna stor uppmärksamhet. I sin konst, som man kallade pshelloplastik, fick han en medläsare i en tytt konstnär, Mey i Aschaffenburg. En tid war det modsat, att de förnåma och rika skulle skaffa sig sålunda i fork utsturne modeller af märkwärdiga byggnader. Detta mode har längesedan förswunnit, och pshelloplastiken, förmodligen såsom mindre ändamålsenlig, helt och hållet förfallit. Helt nyligen är en liknande "plastik" uppfunnen. En preussisk konstnär, Georg Fred. Kallenbach, född i Graudeuz 1805, till en början handlande, hade stora anlag för teckning, i synnerhet af architectoniska föremål. Se-

dan han länge dermed sysselsatt sig, och deri wunnit stor färdighet, kom han på den tanken att genom föremålens utskärande i träd noga efterbilda dem. Han lägger teckningar, hwilka han sjelf uppgör, i fall icke nöjaktiga förefinnas, till grund. I mjukare eller hårdare träd, allt efter formernas beskaffenhet, utskär han alla hufwuddelarne af en byggnad, de inre, så wäl som de yttre, de finare så wäl som de gröfre, sammanfogar dem nedifrån och inifrån uppåt och utåt, nyttjar till sammanfogningen lim och papper, försär att af det sednare göra en mängd finare ornament, gesimsar, rosetter o. d. och åstadkommer på detta sätt afbilder, som äro noggrannt lika sina urbilder. Alla sina arbeten utför han efter samma scala, eller $\frac{1}{10}$ af den verkliga storleken. Han har redan utfört flera stora byggnader, de men i Magdeburg, Freyburgs Münster, slottet Marienburg, rådhusen i Breslau och Danzig, tyghuset i Danzig, glyptotheket och pinakotheket i München o. a. För det närwarande är han sysselsatt med Strassburger Münster. Kännare, som hafwa sett dessa arbeten, skänka dem stort beröm. Uppfinnaren förewisar dem på expositioner. En sådan är ämnad att innewarande är anställd i Berlin. Kallenbach har haft den lydan att i en Zmudzinskij finna en stielig och trofast medarbetare. Af uppfinningen lofwar man sig mycket. Man hoppas, att den skall kunna skänka byggnadskolor, museer, konstföreningar och dylika anstalter trogna och lärörta copior af byggnadskonstens äldre och nyare mästerverk.

Utländska literatörers dödsfall under år 1841.

Louis Ed. Bignon, Pair af Frankrike, berömd politisk skrifställare, f. 1771, död i Paris d. 4 Jan.

Lund, tryckt uti Berlingska Boktryckeriet, 1841.

